

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Geographica 15(2020)

ISSN 2084-5456

DOI 10.24917/20845456.15.7

Anna Winiarczyk-Rażniak

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Kraków, Polska

Panorama demograficzno-społeczna meksykańskiej części Półwyspu Jukatan w latach 1990–2010

Streszczenie

Półwysep Jukatan, w granicach Meksyku podzielony administracyjnie na trzy stany: Campeche, Quintana Roo oraz Yucatán, charakteryzuje się specyficznymi cechami przemian demograficznych. Zamieszkały jest przez wieloetniczne, wielokulturowe oraz wielojęzyczne społeczeństwo. Przeszość historyczna tego obszaru, od czasów prekolumbijskich do współczesności, w dużym stopniu zaważyła na procesach i tendencjach, jakie kształtowały obraz demograficzny tego regionu. Celem opracowania jest analiza demograficznych i społecznych przemian, jakie zachodzą na terenie badanych trzech meksykańskich stanów, na przełomie XX i XXI w. Badanie dotyczy zmian liczby ludności, poziomu urbanizacji, przyrostu naturalnego, migracji oraz struktur płci i wieku w latach 1990–2010. Analizy statystyczne oparto o dane zaczerpnięte z kolejnych trzech spisów ludności Meksyku: w 1990, 2000 i 2010 r. Na badanym obszarze zaobserwowano wzrost gęstości zaludnienia, szczególnie w gminach, na terenie których zlokalizowane są duże miasta. W badaniu zwraca uwagę również wzrost poziomu urbanizacji, przy jednoczesnym występowaniu gmin pozostających bez ośrodków miejskich. Najbardziej zauważalne kontrasty demograficzne na półwyspie można zaobserwować między regionami wiejskimi a miejskimi. W badanym okresie zauważono z kolei wyraźny spadek przyrostu naturalnego, w szczególności na obszarach wysoko zurbanizowanych. Zmiany modelu prokreacji oraz rodziny widoczne są również na przykładzie piramid płci i wieku. Wskazują one na zmiany w liczbie urodzeń oraz na odejście od cech charakterystycznych dla społeczeństwa słabo rozwiniętego. Bardzo ważnym bodźcem, wpływającym na przemiany demograficzne na badanym terenie są migracje, skupiające ludność przede wszystkim na obszarach dużych miast, oraz w gminach je otaczających.

Demographic and social panorama of the Mexican Yucatan Peninsula in the years 1990–2010

Abstract

The Yucatan Peninsula, within the Mexican borders administratively divided into three states: Campeche, Quintana Roo and Yucatán, is characterized by specific features of demographic change. This region is inhabited by a multiethnic, multicultural and multilingual society. The historical past of this area, from pre-Columbian times to the present day, largely influenced the processes and tendencies that shaped the demographic picture of the region. The aim

of the study is to analyze the demographic and social changes that are taking place in the three Mexican states studied at the turn of the 20th and 21st centuries. The study concerns population changes, urbanization level, birth rate, migration as well as gender and age structures in the years 1990 - 2010. Statistical analyzes were based on data taken from the next three censuses of Mexico: in 1990, 2000 and 2010. An increase in the population density was observed in the studied area, especially in communes in which large cities are located. The study also notes the increase in the level of urbanization, with the simultaneous occurrence of municipalities without urban centers. The most noticeable demographic contrasts on the peninsula can be observed between rural and urban regions. In the examined period a clear decrease in the birth rate was noted, especially in highly urbanized areas. Changes in the procreation model and the family are also visible on the example of sex and age pyramids. They point to changes in the number of births and a departure from the characteristics of an underdeveloped society. A very important stimulus affecting demographic changes in the studied area are migrations, focusing the population primarily on the areas of large cities and in the surrounding municipalities.

Słowa kluczowe: Majowie; Meksyk; migracje; Półwysep Jukatan; przemiany demograficzne; przyrost naturalny; struktura płci i wieku

Key words: birth rate; demographic changes; gender and age structures; Maya people; migration; Mexico; Yucatan Peninsula

Otrzymano: 05.03.2020

Received: 05.03.2020

Zaakceptowano: 05.05.2020

Accepted: 05.05.2020

Sugerowana cytacja / Suggested citation:

Winiarczyk-Rażniak, A. (2020). Panorama demograficzno-społeczna meksykańskiej części Półwyspu Jukatan w latach 1990–2010. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica*, 15, 103–117, doi: 10.24917/20845456.15.7

Wprowadzenie

Półwysep Jukatan położony jest na półkuli północnej i w większości zawiera się w granicach administracyjnych Meksyku. Jest to obszar otoczony z jednej strony Morzem Karaibskim, a z drugiej wodami Zatoki Meksykańskiej. Jego terytorium stanowi 7,5% terytorium całego Meksyku. Na jego obszarze położone są trzy z 32 stanów meksykańskich: Yucatán, Campeche oraz Quintana Roo. Różnią się one pod względem zarówno powierzchni, jak i liczby ludności. Najmniejszy pod względem powierzchni jest stan Yucatán, jest to jednak najliczniej zaludniony stan spośród trzech analizowanych: ponad połowa ludności zamieszkuje właśnie w tej części półwyspu. W przeważającym stopniu są to tereny nizinne, na podłożu przepuszczalnych skał wapiennych. Cechą charakterystyczną tego obszaru są liczne przejawy krasu, tworzącego m.in. wapienne jaskinie, zwane *cenotes*. Pod względem dominującego typu roślinności na tym obszarze dominują lasy tropikalne, półpustynne równiny oraz formacje roślinne typu chapparal (składające się z zimozielonych krzewów, głównie twardestliwych, oraz drzew; Makowski, 1985). Obszar ten cechuje klimat gorący i wilgotny. W jego południowej części występują tereny podmokłe, które są niekorzystne dla rozwoju osadnictwa.

Współcześnie jest to obszar specyficzny pod względem społeczno kulturowym. Zamieszkuje tutaj społeczność tubylcza, posługująca się językami należącymi do grupy języków Maya, głównie językiem *maya yucáteco* (Winiarczyk-Raźniak, 2011). Pod względem znajomości jednego z języków tubylczych, stanowi ona 11,5% mieszkańców stanu Campeche, 13,8% stanu Quintana Roo i aż 28,9% stanu Yucatán. Natomiast jeśli weźmie się pod uwagę samoidentyfikację, te wartości są jeszcze wyższe: 44,5% w stanach Campeche i Quintana Roo, a 65,4% w stanie Yucatán (*Encuesta Intercensal*, 2015). Meksykańscy Majowie odziedziczyli po swoich przodkach wspaniałą spuściznę w postaci ogromnej liczby zabytków oraz specyficznej kultury, w wielu przypadkach zachowywanej do czasów współczesnych i stającej się coraz poważniejszym czynnikiem odbudowy tożsamości etnicznej mieszkańców tego regionu (Winiarczyk-Raźniak, Długosz, 2016; Winiarczyk-Raźniak, Raźniak, 2018).

Celem opracowania jest analiza demograficznych i społecznych przemian, jakie obserwowane są na terenie trzech meksykańskich stanów: Campeche, Quintana Roo oraz Yucatán, zlokalizowanych na półwyspie Jukatan pod koniec XX i na początku XXI w. Badanie dotyczy zmian liczby ludności, poziomu urbanizacji, przyrostu naturalnego, migracji oraz struktur płci i wieku w latach 1990–2010. Analizy statystyczne oparto o dane zaczerpnięte z kolejnych trzech spisów ludności Meksyku: w 1990, 2000 i 2010 r. Badane stany podzielone są na 126 jednostek – tzw. *municipios* i na tym poziomie szczegółowości przeprowadzono analizę przemian demograficznych i społecznych. Analizy statystyczne uzupełniono subiektywnymi opiniami, zaczerpniętymi z wywiadów przeprowadzonych na terenie Półwyspu w 2018 r.¹

Historyczne uwarunkowania rozmieszczenia i liczby ludności na Półwyspie Jukatan

Jest to obszar zamieszkiwany przez człowieka już od czasu plejstocenu (Velázquez Valdéz, 1980). Początkowo były to społeczności zbieracko-łowieckie, później te przedceramiczne społeczeństwa osiedliły się na obszarach nadrzecznych i przybrzeżnych, gdzie były dostępne duże ilości żywności. Prawdopodobnie już ok. 3500 roku p.n.e. te społeczności zaczęły uzupełniać swoją dietę o udomowione rośliny jadalne, w tym kukurydzę (Pohl i in., 1998). Efektem ustabilizowanego trybu życia był m.in. wzrost liczby ludności, rozwój wiedzy i nauki, a także stworzenie nowych form organizacji społeczno-politycznej.

Osiadły tryb życia oraz rozwój rolnictwa skutkowały powstawaniem coraz większych i potężniejszych ośrodków miejskich oraz rozwojem coraz bardziej złożonych społeczeństw. Ich funkcjonowanie z czasem oparło się na elitach rządzących, złożonych z kapłanów i najwyższych wojowników, zaś dwoma najważniejszymi czynnikami w utrzymywaniu jedności w społeczeństwie stały się wojna i religia (jako wielkie przedsięwzięcia zbiorowe). Przejawy bardziej złożonej kultury na półwyspie można znaleźć m.in. w pozostałościach pierwszych miast. Proces urbanizacji tego obszaru zbiegł się ze wzrostem demograficznym i rozwojem coraz bardziej wyrafinowanych cech kulturowych (Ramírez Carillo, 2020). Na terenie Półwyspu

---

1 Badanie finansowane przez Narodowe Centrum Nauki w ramach grantu Miniatura 1 nr 2017/01/X/HS4/00800

Jukatan w okresie prekolumbijskim społeczeństwo Majów funkcjonowało w postaci państw-miast, które kontrolowały otaczające je terytoria i posiadały względną autonomię. Ok. 800–900 r. n.e. ten rozwój kulturowy zaczął słabnąć, a przyczyną tego spowolnienia był szereg różnorodnych czynników, m.in.: powstania chłopskie, wyniszczające konflikty zbrojne, długotrwałe susze, których skutkiem był głód, a także zachwianie dominującego do tej pory systemu, łączącego umiejętności rolnicze ze specyfiką środowiska przyrodniczego (system *milpa*).

Po podboju tego obszaru konkwistadorzy, a później kreole dokonali zmian w sposobie użytkowania ziemi, poprzez wprowadzenie systemu *encomienda*², oraz poprzez organizację hacjend³. Było to równoznaczne z narzuceniem przez nich nowego systemu ekonomicznego rdzennej ludności Jukatana, który w efekcie w decydujący sposób wpłynął na rozkład ludności tubylczej (Bolio Osés, 1983a). Wcześniej dominujące na tym obszarze tradycyjne rolnictwo Majów – *milpa* – funkcjonowało w oparciu o znacznie rozproszoną populację, zaś system *encomienda* skutkowało koncentracją rdzennej ludności w łatwiejszych do kontrolowania wsiach. Po początkowym znacznym spadku ludności, będącym wynikiem działań wojennych oraz chorób, populacja półwyspu zaczęła wracać do stanu pierwotnego, różnicując się jednak wyraźnie na dwa obszary. Szczególnie dynamicznie wzrastała liczba ludności w okolicach miasta Mérida, będącego od początku okresu kolonialnego ważnym ośrodkiem gospodarczym, politycznym, religijnym oraz kulturalnym. Na pozostałej części półwyspu wzrost liczby ludności następował wolniej, w szczególności na obszarach, gdzie zachował się w niewielkim stopniu zmienionej formie tradycyjny sposób gospodarowania (Eastmond, García de Fuentes, Córdoba Ordoñez, 2000). W kolejnych latach dochodziło do kolejnych przemian w użytkowaniu ziemi oraz zaostrzenia stosunków pomiędzy ludnością kreolską a rdzennymi mieszkańcami półwyspu. Skutkiem tego był wybuch m.in. powstania chłopskiego, zwanego Wojną Kast (poł. XIX w.). Po ustaniu konfliktu, kolejnym czynnikiem wpływającym na zmiany w liczbie oraz dystrybucji przestrzennej ludności, stały się plantacje henequenu, zatrudniające rzesze ludności tubylczej, w szczególności na terenach w pobliżu miasta Mérida. Upadek plantacji henequenu w połowie XX w. spowodował konieczność poszukiwania nowych źródeł utrzymania przez mieszkańców półwyspu (Bolio Osés, 1983b).

Rozpoczęty w 1521 r. podbój Meksyku przez Hiszpanów skutkowało powstaniem wieloetnicznego, wielokulturowego oraz wielojęzycznego społeczeństwa, w ciągu kolejnych stuleci ewoluującego do obecnej postaci. Przeszłość historyczna tego obszaru wpłynęła silnie na współczesny obraz społeczeństwa zamieszkującego Półwysep Jukatan (Ramírez Carillo, 2020). Od czasu podboju obszar zamieszkały przez Majów przeżywał okresy wzrostu i upadku, często związane ze zmieniającymi się warunkami klimatycznymi, wpływającymi na znaczną część rdzennej ludności poprzez klęski głodu i epidemii chorób (Folan i in., 2000). Pomimo tych trudności kultura Majów przetrwała, chociaż w zmienionej postaci, stając się głównym elementem kształtującym współczesną tożsamość rdzennych mieszkańców półwyspu.

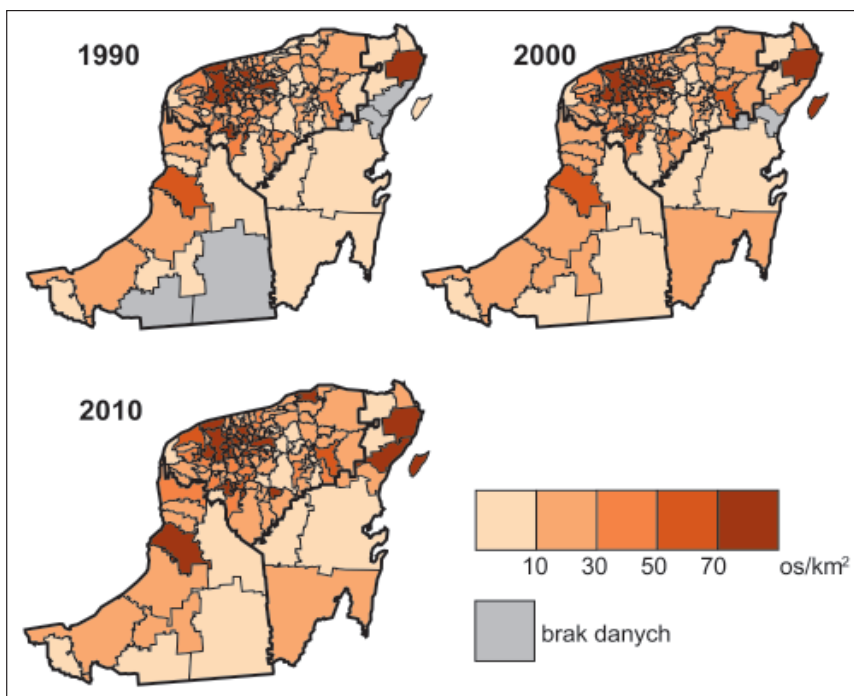
---

2 Encomienda – system gospodarowania i sprawowania kontroli nad ludnością tubylczą w Ameryce Łacińskiej (Samora, Vandel Simon, 1993).

3 Hacjenda – duże gospodarstwo (plantacja) lub posiadłość wiejska (Bonasewicz, Skoczek, 1985).

Rozmieszczenie ludności na terenie Półwyspu Jukatan

Ludność na terenie Jukatana rozmieszczona jest nierównomiernie (ryc. 1). W latach 1990–2010 zaobserwowano stopniowy wzrost średniej gęstości zaludnienia na badanym terenie z wartości 16,8 os/km² w 1990 r. do 28,5 os/km² w 2010 r. Spośród trzech stanów położonych na badanym terenie najwyższą gęstością zaludnienia, zarówno w 2010 r., jak i w latach wcześniejszych, charakteryzował się Yucatán (45 os/km² w 2010 r.), jest to jednak wartość niższa niż średnia dla całego kraju, osiągająca wartość 57 os/km². Najmniejszą średnią gęstością zaludnienia cechował się stan Campeche, gdzie w 2010 r. osiągnęła ona poziom zaledwie 14,2 os/km². Najwyższe wartości w 2010 r. zanotowano na obszarze miasta Mérida i w gminach je otaczających (także tych należących do obszaru metropolitalnego Méridy), w gminie Benito Juárez, na terenie której położone jest intensywnie rozwijające się miasto Cancún oraz wzdłuż głównej drogi łączącej te dwa miasta. Z kolei najniższą gęstością zaludnienia charakteryzowały się gminy położone w centralnej i południowej części półwyspu. Są to tereny o wysokiej lesistości, pokryte różnego typu lasami tropikalnymi (Moreno-Calles i in., 2016), przez co jest to też teren charakteryzujący się stosunkowo niewielką liczbą mieszkańców, mocno rozproszonych na terenie tych gmin.

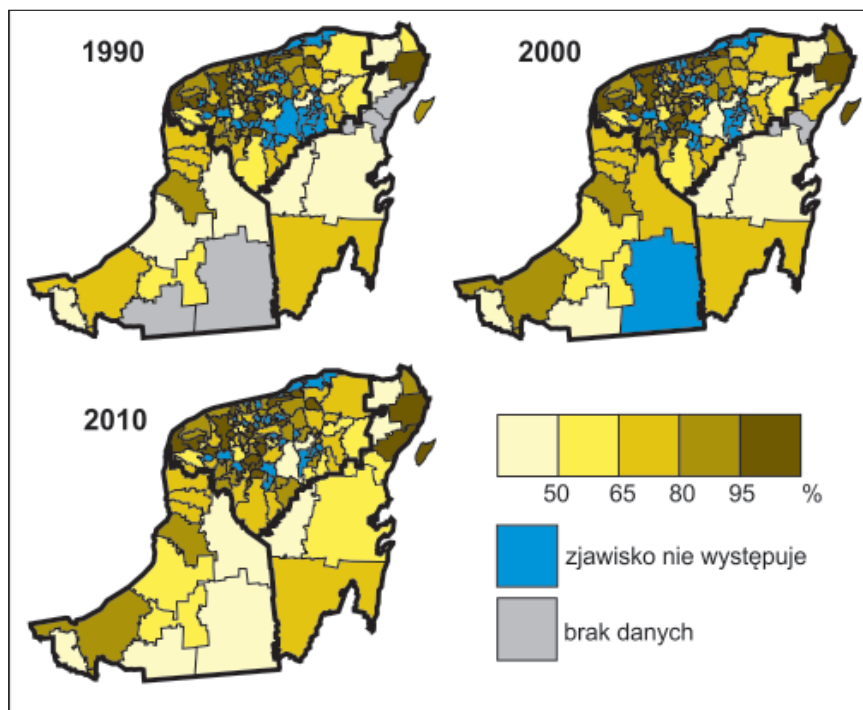

Ryc. 1. Gęstość zaludnienia w stanach Campeche, Quintana Roo oraz Yucatán w latach 1990–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych XI, XII i XII Censo General de Población y Vivienda (1990, 2000, 2010)

Analizie poddano również poziom urbanizacji badanego terenu. Średni poziom urbanizacji na całym półwyspie wzrósł z 74,1% w 1990 r. do 82,2% w 2010

r. i w całym analizowanym okresie średnia wartość była wyższa, niż średni poziom urbanizacji w całym Meksyku (odpowiednio 71,3% i 77,8%). Spośród trzech stanów najwyższe wartości w 2010 r. zanotowano w stanie Quintana Roo – 88,1%, zaś najniższe w Campeche – 74,5%. W układzie gminnym zaobserwowano duże kontrasty pod tym względem (ryc 2). W całym badanym okresie zanotowano występowanie gmin, w których poziom urbanizacji wyniósł 0%, ale liczba tych gmin spadła z 38 w 1990 r. do 23 w 2010 r. Gminy, na terenie których nie znajdowało się żadne miasto zlokalizowane były przede wszystkim na terenie stanu Yucatán. Z kolei najwyższe wartości charakteryzowały *municipios* na terenie których położone są największe miasta półwyspu: Mérida (wraz z gminami otaczającymi), Cancún oraz Campeche. Te trzy miasta, zgodnie z delimitacją Instituto Nacional de Estadística, Geografía e Informática, formują obszary metropolitalne. Wśród nich szczególnym przypadkiem jest Zona Metropolitana Cancún, charakteryzująca się najwyższą dynamiką rozwoju demograficznego spośród wszystkich obszarów metropolitalnych Meksyku (Winiarczyk-Rażniak, 2014).

Ryc. 2. Poziom urbanizacji w stanach Campeche, Quintana Roo oraz Yucatán w latach 1990–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych XI, XII i XII Censo General de Población y Vivienda (1990, 2000, 2010)

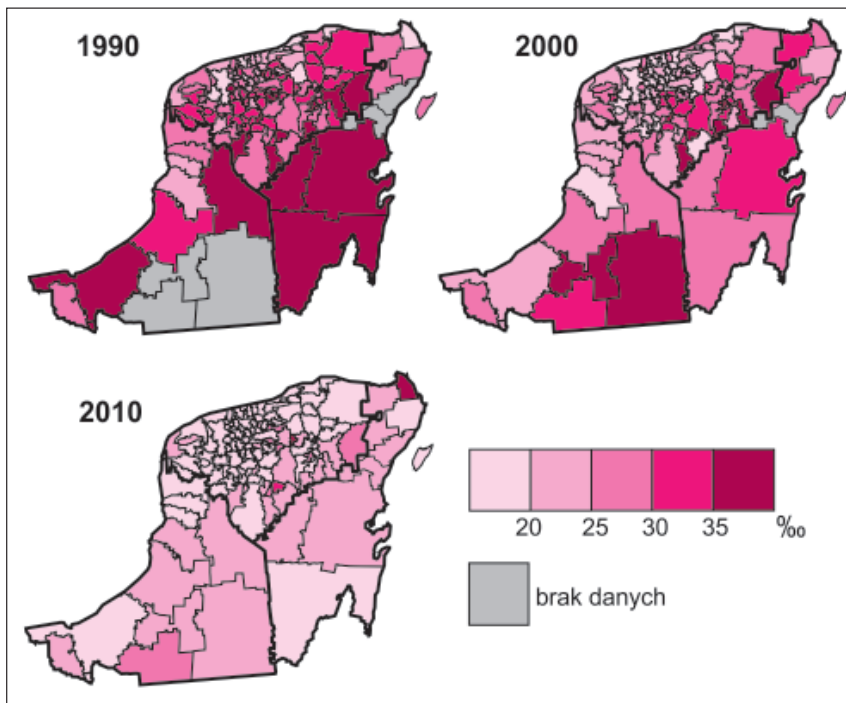
Ruch naturalny i migracyjny na Półwyspie Jukatan w latach 1990–2010

W badanym okresie zauważono wyraźny spadek przyrostu naturalnego, zarówno jego średnich wartości, jak i w układzie gmin tworzących analizowane stany. Spośród trzech stanów w 1990 r. najwyższą wartością przyrostu naturalnego

charakteryzował się stan Quintana Roo, osiągając poziom 35,7‰; była to w tym roku prawie najwyższa wartość spośród wszystkich meksykańskich stanów (średnio w Meksyku w 1990 r. przyrost naturalny kształtował się na poziomie 28,5‰). Najniższe wartości przyrostu naturalnego zanotowano w stanie Yucatán, szczególnie w 2010 r., kiedy spadł do poziomu 13,5‰ (z 24,5‰ w 1990 r.) i tym samym stał się jednym ze stanów o najniższej poziomie wskaźnika w całym kraju.

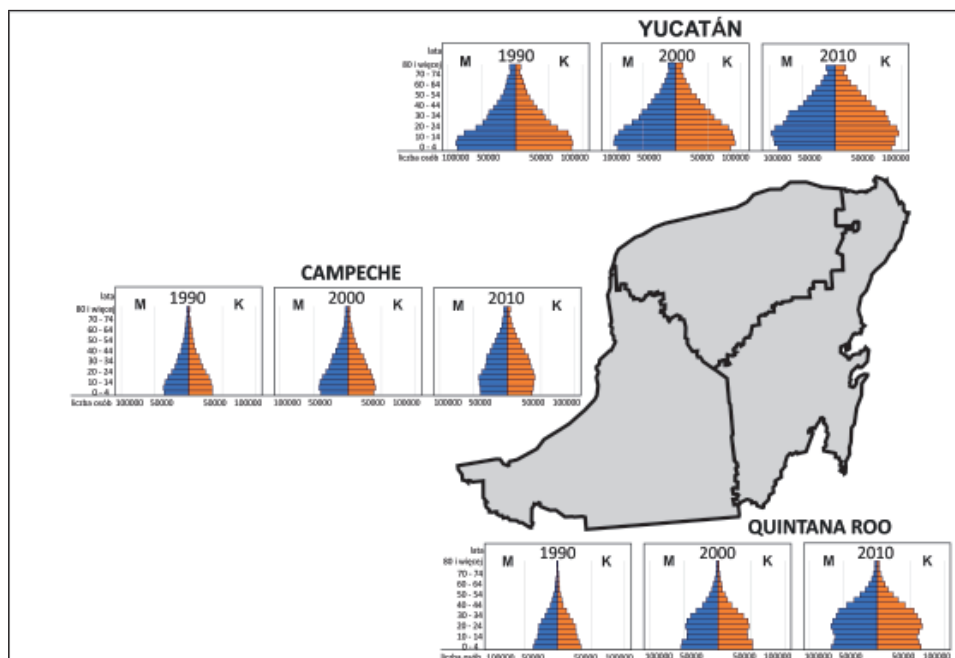
W układzie *municipios* w 1990 r. uwagę zwraca południowo-wschodnia część półwyspu, gdzie położone są gminy o najwyższych wartościach przyrostu naturalnego (ryc. 3). W tym roku widoczne są również duże kontrasty pomiędzy południową częścią badanego obszaru, a północną z niskimi wartościami przyrostu naturalnego. Stosunkowo niskie wartości wskaźnika charakteryzowały gminę Mérida oraz gminy z nią sąsiadujące. W kolejnych latach zauważyć można, iż większość gmin na Półwyspie Jukatan charakteryzuje się obniżonym poziomem wskaźnika przyrostu naturalnego. Na stosunkowo wysoki poziom przyrostu naturalnego na badanym terenie znaczący wpływ mają postawy prokreacyjne, charakteryzujące ludność tubylczą. Badanie przeprowadzone w 2018 r. na terenie analizowanych stanów wykazało, iż ludność tubylcza Maya tradycyjnie preferuje model rodziny wielopokoleniowej oraz wielodzietnej. W znaczącym stopniu (według respondentów) ułatwia to funkcjonowanie w społeczności. Jest także istotnym czynnikiem wspierającym zachowywanie tradycji i przekazywanie jej kolejnym pokoleniom.

Ryc. 3. Przyrost naturalny w stanach Campeche, Quintana Roo oraz Yucatán w latach 1990–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych XI, XII i XII Censo General de Población y Vivienda (1990, 2000, 2010)

Analizie poddano struktury płci i wieku ludności w okresie 1990–2010. Piramidy płci i wieku ludności trzech badanych stanów wskazują na istotne zmiany pod tym względem w analizowanym okresie (ryc. 4). W 1990 r. ogólna struktura płci i wieku ludności w tych trzech stanach była typowa dla struktur społeczności słabo rozwiniętych, z szeroką podstawą i zwężaniem wierzchołka piramidy, wskazującym na stosunkowo niewielki odsetek ludności najstarszej. W kolejnych latach zauważyć można zwężanie się podstaw piramid ludności w badanych stanach, przy równoczesnym rozszerzaniu się wierzchołków piramid. Świadczy to o zmniejszaniu się liczby urodzeń, przy jednoczesnym wzroście liczby osób najstarszych. Jest to odzwierciedlenie trendu charakteryzującego struktury ludności w całym Meksyku.

Ryc. 4. Piramidy płci i wieku ludności Campeche, Quintana Roo oraz Yucatán w latach 1990–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych XI, XII i XII Censo General de Población y Vivienda (1990, 2000, 2010)

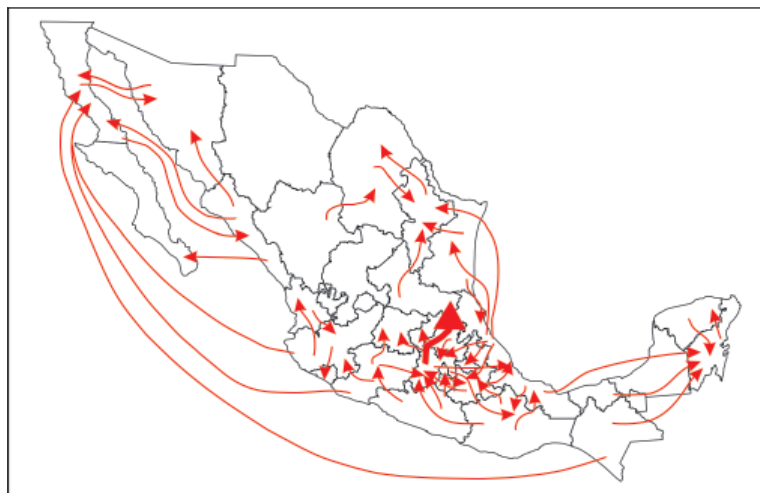
Od połowy XX w. Półwysep Jukatan jest obszarem recepcji dużych ruchów migracyjnych. Wpłynęły na to przede wszystkim dwa czynniki: spektakularny rozwój miasta Cancún oraz polityka ukierunkowanej kolonizacji, szczególnie istotna w latach 70. XX w. Efektem tej polityki było przeniesienie znacznej liczby mieszkańców północnego i środkowego Meksyku (nie posiadających ziemi uprawnej) do słabo zaludnionego wnętrza półwyspu (Eastmond, García de Fuentes, Córdoba Ordoñez, 2000; Camal-Cheluja, 2012).

W związku ze spektakularnym rozwojem Cancún (Winiarczyk-Rażniak, 2014) cały stan Quintana Roo stał się przykładem wzrostu ludnościowego wynikającego przede wszystkim z migracji. Jakkolwiek rozwój tego miasta stał się magnesem przyciągającym migrantów z całego niemal Meksyku, jednakże bardzo duża liczba migrantów pochodziła z sąsiedniego stanu Yucatán. Było to skutkiem z jednej strony

stosunkowo dużej koncentracji ludności w stanie Yucatán, ale przede wszystkim kryzysu gospodarczego na obszarach wiejskich, szczególnie w regionach uprawy he-nequenu, co także skutkowało upadkiem przemysłu z nim związanego. Do migracji z terenów wiejskich przyczynił się również kryzys tradycyjnego systemu *milpa*, brak lub niewielka dostępność ziem uprawnych, utrata pól spowodowana suszami oraz bezrobocie (de Ángel García, 2016; Lizama Quijano, 2007). Pod koniec XX w. tempo emigracji ludności ze stanu Yucatán zaczęło spadać, w szczególności w gminach położonych wokół miasta Mérida, skąd rekrutowana była większość pracowników obsługi, zatrudnianych w lepiej sytuowanych gospodarstwach domowych w mieście. Te osoby zarówno pod koniec XX w., jak i współcześnie bądź zamieszkują na stałe w swoich miejscowościach i migrują do Mérida w rytmie dobowym, bądź też w ciągu tygodnia mieszkają w mieście, zaś weekendy spędzają w swoich rodzinnych miejscowościach (de Ángel García, 2016). Potwierdzone to zostało również podczas badań terenowych, kiedy to respondenci w wielu przypadkach wskazywali na takie właśnie zachowania. W wielu rodzinach respondentów występowała sytuacja, w której w ciągu tygodnia ojciec, czasami również z najstarszymi dziećmi, migrował do pracy do większego miasta w okolicy (Mérida, Cancún, Campeche), wracając do domu na weekend. Zdarzały się również sytuacje, w których kobiety codziennie migrowały do pracy do większych ośrodków, czasami nawet po kilkadziesiąt kilometrów, do pracy w usługach (głównie turystycznych). Istotnym trendem migracyjnym są również przepływy ludności do pracy przy budowie kolejnych ośrodków wypoczynkowych na Riwiera Maya – takie sytuacje również zgłaszane były przez respondentów w badaniach terenowych. Kolejnym czynnikiem, przyciągającym migrantów stało się wydobycie ropy naftowej, zapoczątkowane w latach 70. XX w. i utrzymujące tendencję wzrostową do początku XXI w. (*Comparacencia de Kessel...*, 2008).

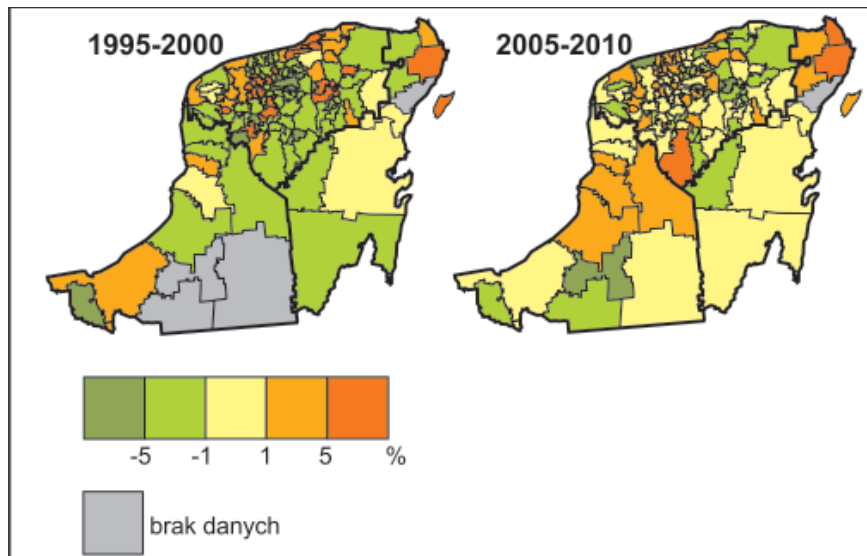
Ryc. 5 przedstawia główne kierunki migracji wewnętrznych na terenie Meksyku (z wyłączeniem stanu Distrito Federal). Uwagę zwraca południe kraju, w tym Półwysep Jukatan, na którym główne strumienie migracyjne skierowane są do stanu Quintana Roo (Gordillo, Plassot, 2017). Potwierdza to również analiza danych statystycznych, przedstawiona w postaci kartogramu na ryc. 6. Najwyższe wartości salda migracji w latach 1995–2000 charakteryzowały największe miasta: Mérida, Cancún oraz Chetumal. Z kolei największe ubytki migracyjne dotyczyły gmin zlokalizowanych na terenie stanu Yucatán. W kolejnym okresie (2005–2010) utrzymał się wzrost migracyjny na wybrzeżu Morza Karaibskiego (w gminie, na terenie której zlokalizowane jest Cancún oraz w gminach z nią sąsiadujących), a także w okolicach miasta Campeche. Podobnie – ubytki nadal charakteryzowały gminy zlokalizowane na terenie stanu Yucatán, a także centralnej części stanu Campeche.

Ryc. 5. Główne kierunki migracji wewnętrznych w Meksyku w 2010 r.

Źródło: Gordillo, Plassot, 2017, s. 73

Migracja zagraniczna z Półwyspu Jukatan do Stanów Zjednoczonych była stonkowo powszechna w latach 60. XX wieku, kiedy funkcjonowały specjalne programy, zachęcające meksykańskich rolników do przyjazdu pracy w rolnictwie USA. Mimo że część ruchu w kierunku Stanów Zjednoczonych trwa nadal, w ostatnich latach stała się znacznie rzadsza z powodu trudności napotykanym na granicy (Eastmond, García de Fuentes, Córdoba Ordoñez, 2000). Ten kierunek migracji nie jest tak popularny na terenie Półwyspu, jak w innych częściach Meksyku (Vidussi C., 2016).

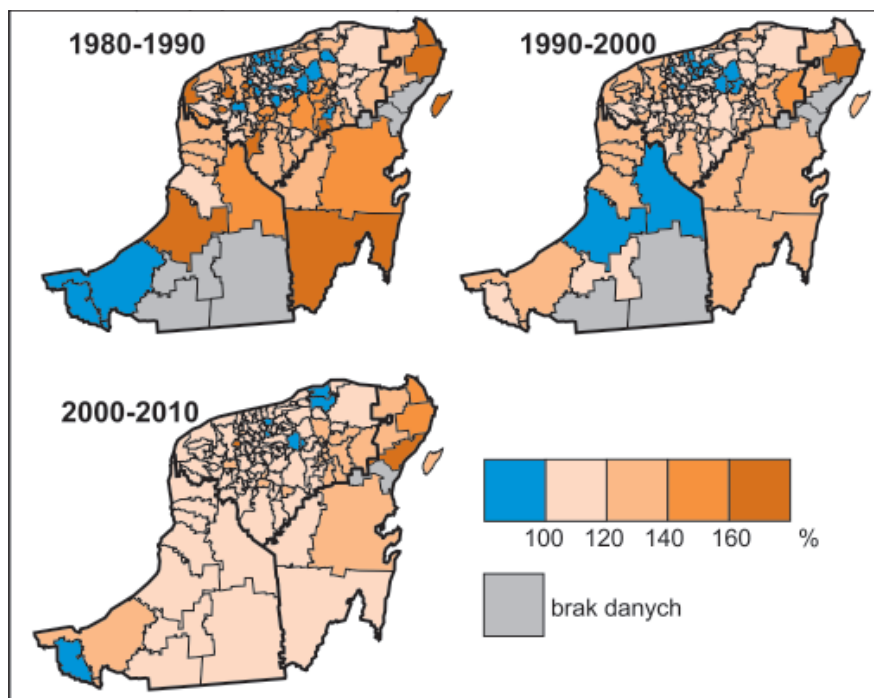
Ryc. 6. Saldo migracji w stanach Campeche, Quintana Roo oraz Yucatán w latach 1990–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych XI, XII i XII Censo General de Población y Vivienda (1990, 2000, 2010)

Zmiany liczby ludności Jukatana w latach 1990–2010

Analizie statystycznej poddano zmiany liczby ludności w okresie 1990–2010. Na podstawie danych uzyskanych ze spisów ludności z lat 1980, 1990, 2000 i 2010 obliczono dynamikę zmian liczby ludności w poszczególnych gminach położonych na terenie stanu Jukatan. Najbardziej wyróżniającą się cechą demograficzną na Półwyspie Jukatan w latach 1970–1995 był wzrost populacji. W 1980 r. liczba ludności na Półwyspie Jukatan liczyła 1,5 mln osób, wartość ta podwoiła się w ciągu 20 lat, a w 2010 r. osiągnęła poziom 3,8 mln mieszkańców. Zauważono jednak spadek tempa przyrostu w kolejnych okresach: w okresie 1980–1990 dynamika dla całego półwyspu osiągnęła poziom 141% (rok 1980 = 100), a w kolejnych okresach (1990–2000 oraz 2000–2010) dynamika przyrostu liczby ludności osiągnęła analogicznie poziomy 136% i 127% dla całego badanego obszaru. Podobne tendencje spadkowe zanotowano w stanach Yucatán oraz Quintana Roo, jedynie w stanie Campeche dynamika liczby ludności początkowo wzrosła (z 127% w okresie 1980–1990 na 129% w okresie 1990–2000), by w kolejnym spaść do poziomu 119%. Najwyższą dynamikę przyrostu liczby ludności wśród wszystkich trzech stanów zaobserwowano w stanie Yucatán – 218% w okresie 1980–1990. Ta tendencja spadkowa była odzwierciedleniem trendu panującego w całym kraju, chociaż na badanym terenie te wartości były wyższe – w badanym okresie w Meksyku wartość dynamiki zmian liczby ludności zmalała z poziomu 121% (1980–1990) do 115% (w latach 2000–2010).

W układzie gmin (municipios) zauważyć można bardzo duże kontrasty pod względem dynamiki zmian liczby ludności w okresie 1980–1990: w niemal ¼ gmin zanotowano spadek liczby ludności w tym okresie, w skrajnym przypadku nawet o 30% (ryc. 7). W niektórych gminach był to efekt przemian administracyjnych, jakie się w tym czasie dokonywały (m. in. w południowej części stanu Campeche). W kolejnych latach te różnice w wysokości dynamiki zmian liczby ludności stopniowo się zacierają. W okresie 2000–2010 większość gmin na badanym terenie prezentowała umiarkowany przyrost liczby ludności, plasujący się w przedziale 100–120%. Uwagę zwracają jedynie w tym czasie gminy położone na wybrzeżu Morza Karaibskiego, gdzie zlokalizowane jest bardzo intensywnie rozwijające się Cancún oraz nadmorskie kurorty. Drugim obszarem, notującym wyższy od przeciętnego wzrost liczby ludności jest *municipio* Carmen w stanie Campeche. W tym przypadku stały wzrost liczby ludności jest efektem rozwijającego się na tym obszarze przemysłu wydobywczego (wydobycie ropy naftowej).

Ryc. 6. Dynamika zmian liczby ludności w stanach Campeche, Quintana Roo oraz Yucatán w latach 1980–2020 (rok poprzedni = 100)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych XI, XII i XII Censo General de Población y Vivienda (1980, 1990, 2000 i 2010)

Wnioski końcowe

Półwysep Jukatan charakteryzuje się specyficznymi cechami przemian demograficznych, poddanych analizie w niniejszym opracowaniu. Zamieszkanym jest przez wieloetniczne, wielokulturowe oraz wielojęzyczne społeczeństwo. Przeszłość historyczna tego obszaru, od czasów prekolumbijskich do współczesności, w dużym stopniu zaważyła na procesach i tendencjach, jakie kształtowały obraz demograficzny tego regionu.

Na badanym obszarze ludność rozmieszczona jest nierównomiernie, co jest efektem zarówno uwarunkowań środowiskowych, jak i skomplikowanej historii tego obszaru. Zaobserwowano wzrost gęstości zaludnienia, szczególnie w gminach, na terenie których zlokalizowane są duże miasta (Mérida, Cancún). W badaniu zwraca uwagę również wzrost poziomu urbanizacji, przy jednoczesnym występowaniu gmin pozostających bez ośrodków miejskich. Najbardziej zauważalne kontrasty demograficzne na półwyspie można zaobserwować między regionami głównie wiejskimi a głównie miejskimi. Kontrasty te podkreślają znaczenie podziału miejsko-wiejskiego, który pozostaje jednym z najbardziej widocznych przejawów konfliktu między tradycyjną kulturą Majów z jej rolniczymi korzeniami, a nowoczesną kulturą zachodnią, skupioną głównie w miastach (Eastmond, García de Fuentes, Córdoba

Ordoñez, 2000). W badanym okresie zauważono z kolei wyraźny spadek przyrostu naturalnego, w szczególności w obszarach wysoko zurbanizowanych. Jest on jednak nadal ważnym czynnikiem wpływającym na zachowanie tożsamości etnicznej i kulturowej, w szczególności w społecznościach wiejskich Półwyspu Jukatan. Rozkład struktury płci i wieku, przedstawiony za pomocą piramid płci i wieku ludności, może wskazywać na zmiany zachowań prokreacyjnych analizowanego społeczeństwa. Wskazują one na zmiany w liczbie urodzeń oraz na odejście od cech charakterystycznych dla społeczeństwa słabo rozwiniętego. Bardzo ważnym bodźcem, wpływającym na przemiany demograficzne na badanym terenie są migracje, skupiające ludność przede wszystkim na obszarach dużych miast oraz w gminach je otaczających. Szczególnym przypadkiem jest miasto Cancún, jako ośrodek o szczególnie wysokiej dynamice przyrostu liczby ludności.

Wiele zmian, które zachodzą współcześnie na Półwyspie Jukatan jest ściśle związanych z historią demograficzną i obecnymi cechami populacji. Opisanie i zrozumienie tych cech jest zatem niezbędnym pierwszym krokiem do pomyślnego planowania rozwoju i zarządzania obszarem. Jednakże rozwiązanie sprzecznych wymagań stawianych przez dwie bardzo odmienne kultury – ludności wiejskiej (tradycyjnej) i miejskiej jest prawdopodobnie największym wyzwaniem stojącym obecnie przed zrównoważonym rozwojem na Półwyspie Jukatan (Eastmond, García de Fuentes, Córdoba Ordoñez, 2000).

Literatura/ References

- XI *Censo General General de Población y Vivienda*, 1990, Instituto Nacional de Estadística y Geografía, México, D.F.
- XII *Censo General de Población y Vivienda*, 2000, Instituto Nacional de Estadística y Geografía, México, D.F.
- XIII *Censo General de Población y Vivienda*, 2010, Instituto Nacional de Estadística y Geografía, México, D.F.
- Ángel García, D. de (2016). Esbozos etnográficos sobre la migración entre los mayas peninsulares de Campeche. *Revista Española de Antropología Americana*, 46, 9–28. <http://dx.doi.org/10.5209/REAA.58285>
- Bolio Osés, J. (1983^a). Hacia una Historia del Poblamiento y Urbanización de la Península Yucateca, Primera Parte. *Yucatán: Historia y Economía*, 7(38), 31–48.
- Bolio Osés, J. (1983^b). Hacia una Historia del Poblamiento y Urbanización de la Península Yucateca, Segunda Parte. *Yucatán: Historia y Economía*, 7(39), 25–52.
- Bonasewicz, A., Skoczek, M. (1985). Rolnictwo. (W:) *Geografia regionalna Ameryki Łacińskiej*. Warszawa: PWN, 124–140.
- Camal-Cheluja, T.L. (2012). Crecimiento y planeación urbana de Chetumal desde la perspectiva de la élite gobernante. (In:) J.C. Arriaga-Rodríguez, T.L. Camal-Cheluja (eds.), *Memorias del XIII Seminario Internacional de Verano: Caribe Economía, Política y Sociedad*. Chetumal: Universidad de Quintana Roo, División de Ciencias Políticas y Humanidades, 609–627.
- Comparacencia de Kessel y Heroles. 2008, *Energía*, 8(120), FTE de México, <http://www.fte-energia.org/pdf/e120-6-11.pdf> (dostęp: 20.02.2020)

- Delimitación de las zonas metropolitanas de México. 2010. Secretaría de Desarrollo Social, Consejo Nacional de Población, Instituto Nacional de Estadística, Geografía e Informática, México.
- Eastmond, A., García de Fuentes, A., Córdoba Ordoñez, J. (2000). Recent Population and Education Trends on the Yucatán Peninsula. (In:) W. Lutz, L. Prieto, W. Sanderson (eds.), *Population, Development, and Environment on the Yucatán Peninsula: From Ancient Maya to 2030*. Laxenburg: International Institute for Applied Systems Analysis, 54–72.
- Encuesta Intercensal*, 2015 Instituto Nacional de Estadística y Geografía, México, D.F.
- Folan, W.J., Faust, B., Lutz W., Gunn, J.D. (2000). Social and Environmental Factors in the Classic Maya Collapse, (In:) W. Lutz, L. Prieto, W. Sanderson (eds.), *Population, Development, and Environment on the Yucatán Peninsula: From Ancient Maya to 2030*. Laxenburg: International Institute for Applied Systems Analysis, 2–32.
- Gordillo, G., Plassot, T. (2017). Migraciones internas: un análisis espacio-temporal del periodo 1970–2015. *Economíaunam*, 14(40), 67–100.
- Lizama Quijano, Jesús (2007). *Estar en el mundo. Procesos culturales, estrategias económicas y dinámicas identitarias entre los mayas yucatecos*. Mérida: CIESAS, Editorial Miguel Ángel Porrúa.
- Makowski, J. (1985). Środowisko przyrodnicze. (W:) *Geografia regionalna Ameryki Łacińskiej*. Warszawa: PWN, 15–88.
- Moreno-Calles, A.I., Casas, A., Toledo, V.M., Vallejo-Ramos, M. (2016). Perspectivas: el camino por delante para la etnoagroforestería. (In:) A.I. Moreno-Calles, A. Casas, V.M. Toledo, M. Vallejo-Ramos (eds.), *Etnoagroforestería en México*. Morelia: Universidad Nacional Autónoma de México, Escuela Nacional de Estudios Superiores Unidad Morelia, Instituto de Investigaciones en Ecosistemas y Sustentabilidad, 290–295.
- Pohl, M., Pope, K., Jones, J. (1998). Agricultura y civilización prehistóricas en las planicies mayas orientales. *Los Investigadores de la Cultura Maya*, 6(1), 108–119.
- Ramírez Carillo, L.A. (2020). The Thin Broken Line. History, Society and the Environment of the Yucatán Peninsula. (In:) H. Azcorra, F. Dickinson (eds.), *Culture, Environment and Health in the Yucatan Peninsula. A Human Ecology Perspective*. Springer International Publishing, 9–36. DOI: 10.1007/978-3-030-27001-8
- Samora, J., Vandel Simon, P. (1993). *A History of the Mexican-American People*. University of Notre Dame Press.
- Velázquez Valdéz, R. (1980). Recent discoveries in the caves of Ioltun, Yucatán, Mexico. *Mexicon*, 2(4), 53–55.
- Vidussi, C. (2016). Posibles cambios de perspectiva en los estudios sobre remesas y espacios domésticos: el caso de los Mayas Yucatecos. *Peninsula*, XI (2), 35–57.
- Winiarczyk-Raźniak, A. (2011). Majowie w Meksyku. (W:) M. Soja, A. Zborowski (red.), *Człowiek w przestrzeni zurbanizowanej*. Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, 111–119.
- Winiarczyk-Raźniak, A. (2014). Obszary metropolitalne Meksyku. (W:) K. Kuć-Czajkowska, M. Sidor (red.), *Miasta, aglomeracje, metropolie – w nurcie globalnych przemian*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 133–149.
- Winiarczyk-Raźniak, A., Długosz, Z. (2016). Tradycyjne budownictwo współczesnych Majów na meksykańskim Jukatanie. (W:) A. Zborowski (red.) *Człowiek, społeczeństwo, przestrzeń*. Myczkowce-Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, 135–150.

Winiarczyk-Rażniak, A., Rażniak, P. (2018), El solar and la vivienda vernacula as examples of traditional home construction in Mexico's Yucatan, *4th International Scientific Conference Geobalcanica 2018*, 225–236. DOI:10.18509/GBP.2018.26

Notka biograficzna o autorze: Anna Winiarczyk-Rażniak, dr, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Wydział Geograficzno-Biologiczny, Instytut Geografii, Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej. Do jej zainteresowań badawczych należy geografia społeczna Ameryki Łacińskiej, w szczególności zróżnicowanie etniczno-kulturowe, turystyka w Ameryce Łacińskiej oraz hierarchie miast światowych i funkcje kontrolno-zarządcze miast kreowane przez korporacje.

Biographical note of author: Anna Winiarczyk-Rażniak, PhD, Pedagogical University of Krakow, Faculty of Geography and Biology, Institute of Geography, Department of Socio-Economic Geography. Her research interests include social geography of Latin American countries, especially ethnic and cultural composition, tourism in Latin America and hierarchies of world cities and command and control functions of cities created by large corporations.

ORCID: 0000-0002-5276-5297

e-mail: anna.winiarczyk-razniak@up.krakow.pl